48. Stiegler, B. (2010). Taking care of youth and the generations. Stanford University Press.
49. Wiley, N. (2016). Inner speech and the dialogical self. Philadelphia: Temple University Press. https://doi.org/10.2307/j.ctvrf897g.
50. William of Auvergne. (2000). The soul (R. J. Teske, Trans.). Marquette University Press.
51. Wollstonecraft, M. (2016). On Poetry, and Our Relish for the Beauties of Nature. In: Complete works of Mary Wollstonecraft. Delphi Classics.

Олександр Желтобородов (Харків)

ДУША В МЕЖАХ НЕСВІДОМОГО І ПІДСВІДОМИХ БАЖАНЬ

Поняття душі впродовж всієї історії філософії слугувало ключем до розуміння внутрішньої цілісності людини. Незважаючи на різноманітність метафізичних та психологічних інтерпретацій, душа постає як принцип, що об'єднує досвід, надає йому смисл та забезпечує самосвідомість. У цьому контексті душа виступає не лише як абстрактна сутність, а як жива реальність внутрішнього життя людини, основа єдності досвіду. Людське життя складається з безлічі вражень, подій, думок і переживань, які самі по собі є фрагментарними. Душа забезпечує зв'язок між минулим, теперішнім і майбутнім, інтегруючи різні аспекти досвіду в цілісну історію особистості. Саме завдяки їй людина здатна впізнавати себе як ту саму істоту в різні моменти часу.

Однією з особливостей сучасної епоху є нейронаука, яка намагається «розчинити» душу в біохімії мозку, а цифрова реальність обіцяє людині віртуальне безсмертя. Проте ні алгоритми, ні сканування кори головного мозку не дають відповіді на просте запитання**:** чому людина робить те, чого не хоче, і хоче того, що її руйнує? Проблема душі в сучасній науці трансформувалася з теологічного дискурсу в площину глибинної психології та нейрофілософії. Якщо класична філософія ототожнювала душу зі свідомістю та розумом, то після появи психоаналізу стало очевидним, що поняття «душа» охоплює значно ширші, часто ірраціональні сфери несвідомого та підсвідомого.

Душу слід розглядати не як статичну «субстанцію», а як динамічну напругу між трьома полюсами: полюсом темних сил, про які писав Фройд, де душа є заручницею біологічних програм [5]; полюсом архетипів (Anima), за Юнгом, де індивідуальна душа дихає повітрям колективної історії людства [6] і, нарешті, полюсом духовного несвідомого, про яке нагадував Віктор Франкл, тією глибинною інтуїцією сенсу, яка прокидається навіть тоді, коли розум мовчить [3]. Людина часто боїться свого несвідомого, вважаючи його «звалищем» витіснених травм, але можливе інше сприйняття несвідомого, не як в'язниці, а фундаменту власної ідентичності. Саме там, у підсвідомих бажаннях, ховаються не лише персональні демони, а й найбільші творчі сили.

Як підсвідоме стає об'єктом маніпуляцій і як почути голос власної душі за шумом нейронних імпульсів? У психоаналітичній парадигмі душа постає як

арена постійного конфлікту. Несвідома частина душі наповнена біологічними драйвами та витісненими бажаннями, душа керується принципом задоволення, ігноруючи реальність. Таким чином, те, що ми називаємо «духовними поривами», часто є сублімацією підсвідомих імпульсів, які прагнуть реалізації через символічні форми. Розглядаючи колективне несвідоме та душу як Anima, К. Г. Юнг розширив розуміння душі, вивівши її за межі індивідуального досвіду. У його концепції душа людини пов'язана з колективним несвідомим через архетипи. Важливим аспектом є архетип Anima (у чоловіків) та Animus (у жінок), які виступають персоніфікацією душі. Підсвідомі бажання тут – це не лише пригнічені інстинкти, а й потяг до цілісності (індивідуації), де душа прагне об'єднати свої світлі та тіньові сторони [4]. Феномен душі у концепції К. Г. Юнга займає одне з центральних місць, поєднуючи психологічний аналіз і релігійний досвід. На відміну від класичного психоаналізу, що прагне редукувати психічні явища до біологічних чи інстинктивних основ, Юнг пропонує ширше розуміння душі як багатовимірної реальності, що включає як індивідуальні, так і колективні духовні аспекти. У психоаналітичному вимірі душа у Юнга постає як структура психіки, що складається зі свідомого і несвідомого. Особливе значення має концепція колективного несвідомого як глибинного шару психіки, який містить архетипи, тобто універсальні символічні образи, спільні для всього людства. Душа у цьому контексті є не лише індивідуальною, а й надособистісною реальністю, що пов'язує людину з культурою, історією та міфологією. Архетипи відіграють ключову роль у формуванні внутрішнього світу людини, проявляючись у снах, міфах, релігійних образах і творчості, впливаючи на поведінку та самосприйняття. Душа, таким чином, є простором, де ці символи оживають і набувають індивідуального значення. Через їх інтерпретацію людина може краще зрозуміти себе та свій життєвий шлях.

Одним із центральних процесів у юнгіанській психології є індивідуація – шлях до цілісності особистості. У цьому процесі душа виступає як поле інтеграції різних аспектів психіки: свідомого і несвідомого, раціонального і ірраціонального, особистісного і колективного. Індивідуація передбачає не пригнічення несвідомого, а його усвідомлення та включення у структуру «Я». Таким чином, душа є динамічною системою, що прагне до гармонії і цілісності. У релігійному вимірі концепція душі у Юнга набуває ще глибшого значення: він розглядає релігію не лише як соціальний чи культурний феномен, а як вираження глибинних психічних процесів. Релігійні символи та образи, за Юнгом, відображають архетипні структури душі і виконують важливу функцію, допомагаючи людині орієнтуватися у світі та знаходити смисл існування. Юнг підкреслює, що досвід Бога є не лише теологічною ідеєю, а й психологічною реальністю [7]. Архетип Самості, який символізує цілісність і центр душі, часто ототожнюється з образом Бога. Це не означає редукцію релігії до психології, а радше вказує на глибокий зв'язок між духовним досвідом і структурою психіки. Душа у цьому контексті є місцем зустрічі людини з трансцендентним.

Важливою особливістю юнгіанського підходу є визнання символічного мислення як ключа до розуміння душі. На відміну від раціоналістичних моделей, Юнг вважає, що душа розкривається не через логічні поняття, а через символи, міфи та образи. Саме вони дозволяють виразити те, що не може бути повністю

осягнуте раціонально. Проблема душі у психоаналітичній і релігійній концепції Карла Юнга постає як спроба синтезу науки і духовності. Душа розглядається як складна, багаторівнева реальність, що включає свідоме і несвідоме, індивідуальне і колективне, психологічне і трансцендентне. Такий підхід відкриває нові можливості для розуміння людини, підкреслюючи її глибинний зв'язок із символічним і духовним виміром буття.

Душа в межах несвідомого та підсвідомого посідає важливе місце у логотерапії. На відміну від З. Фройда, В. Франкл наполягав на існуванні «духовного несвідомого». Філософсько-психологічна концепція Віктора Франкла пропонує оригінальне бачення проблеми душі, що поєднує науковий підхід із глибоким екзистенціальним і духовним виміром. На відміну від редукціоністських моделей психіки, Франкл розглядає людину як багатовимірну істоту, у якій тілесне, психічне і духовне утворюють цілісність. В його концепції саме духовний вимір, або ноетична сфера, є ключем до розуміння душі. Центральною ідеєю логотерапії є твердження, що основною мотивацією людини є прагнення до смислу. У цьому контексті душа постає як внутрішній простір, у якому здійснюється пошук і реалізація життєвого сенсу. Вона не зводиться до психічних процесів або інстинктів, а має автономний характер, пов'язаний із здатністю людини до самотрансценденції виходу за межі власного «я» у напрямку до цінностей, інших людей або вищих смислів. За Франклом, душа містить у собі не лише підсвідомі «нижчі» потяги, а й несвідомий потяг до сенсу. Людина може не усвідомлювати своїх найглибших духовних прагнень, проте саме вони визначають її екзистенційну стійкість. Підсвідомі бажання в цьому розрізі – це часто несвідома туга за трансцендентним. Франкл підкреслює, що навіть у найекстремальніших умовах людина зберігає внутрішню свободу як здатність обирати своє ставлення до обставин. Саме ця свобода є проявом духовного ядра особистості, яке можна ототожнити з душею. Душа в логотерапії є тим виміром, який не піддається повному детермінізму і не може бути редукований до біологічних чи соціальних факторів.

Особливе значення у концепції Франкла має проблема страждання, яке розглядається не лише як негативний досвід, а як можливість для відкриття смислу. Душа виявляється саме у здатності людини знаходити сенс навіть у трагічних обставинах. Такий підхід радикально відрізняється від традиційних психологічних моделей, що прагнуть лише усунути страждання. У логотерапії душа також пов'язана з поняттям відповідальності. Людина не просто шукає сенс, вона відповідає на виклики життя, реалізуючи свої цінності у конкретних вчинках. Таким чином, душа виступає як етичний центр особистості, що визначає її здатність до вибору і самореалізації. Важливою є також ідея ноодинаміки внутрішньої напруги між тим, що є, і тим, що має бути. Ця напруга не є патологічною, а навпаки, необхідною умовою розвитку. У цьому сенсі душа не прагне до статичної гармонії, а розвивається через динамічний процес пошуку смислу. У концепції логотерапії Франкла проблема душі набуває екзистенціально-духовного виміру, де душа постає як центр свободи, відповідальності та смислотворення, що не зводиться до психофізіологічних процесів. Такий підхід дозволяє глибше зрозуміти людську природу, підкреслюючи її здатність до самотрансценденції та духовного зростання навіть

у найскладніших умовах життя.

Сучасні дослідження (П. Рікер, М. Мерло-Понті) доводять, що душа «заякорена» у тілі [1; 2]. Підсвідомі бажання проявляються через тілесні реакції, жести та афекти ще до того, як вони будуть осмислені розумом. Це ставить проблему збереження ідентичності: чи є індивідуальне «Я» господарем у власному домі, чи воно лише інтерпретує імпульси, що приходять із несвідомої глибини? Філософія Поля Рікера є важливим етапом у сучасному переосмисленні проблеми душі. На відміну від класичних метафізичних концепцій, у яких душа розглядалася як самостійна субстанція, Рікер пропонує інтерпретувати її через призму мови, символу та саморозуміння. Його підхід поєднує герменевтику, феноменологію та екзистенціальну філософію, що дозволяє розкрити душу як процес інтерпретації людського досвіду. Однією з ключових ідей Рікера є те, що людина пізнає себе не безпосередньо, а через знаки, тексти та символи. У цьому контексті душа перестає бути «прозорою» сутністю і постає як те, що потребує тлумачення. Саморозуміння здійснюється опосередковано через мову, культуру, історію. Таким чином, душа є не стільки об'єктом, скільки процесом інтерпретації, у якому людина відкриває власну ідентичність.

Особливе місце у філософії Рікера займає концепція наративної ідентичності, яка полягає в тому, що людина конструює себе як «історію», що розгортається у часі. Душа в цьому сенсі є тим, що об'єднує різні події життя в цілісний наратив, забезпечуючи зв'язок між минулим, теперішнім і майбутнім, дозволяючи людині усвідомлювати себе як неперервну особистість. Така інтерпретація підкреслює динамічний характер душі, яка формується у процесі життєвого досвіду. Рікер також розрізняє два аспекти ідентичності: «тотожність як однаковість» і «тотожність як самість». Душа пов'язана саме з другим аспектом – самістю, що включає здатність до обіцянки, відповідальності та морального вибору. Це означає, що душа не зводиться до набору властивостей, а є етичним центром особистості, який проявляється у вчинках і стосунках з іншими.

У контексті герменевтики Рікера душа також тісно пов'язана з символом. Символи, на його думку, «дають думати», відкриваючи глибинні смисли людського існування. Через символічні структури, такі як міфи, релігійні тексти, культурні наративи людина отримує доступ до власної внутрішньої реальності. Душа виявляється як простір, де ці смисли інтерпретуються та переживаються. Важливим аспектом є також відкритість душі до Іншого, де Рікер підкреслює, що саморозуміння неможливе без діалогу як із текстами, так і з іншими людьми. Душа формується у взаємодії, у процесі комунікації, що розширює горизонти особистості. Таким чином, вона є не замкненою сутністю, а відкритою структурою, що постійно розвивається. Отже, концепція душі у філософії Поля Рікера відображає сучасний поворот від субстанційного до інтерпретативного розуміння людини. Душа постає як динамічний процес саморозуміння, що здійснюється через мову, наратив і символ; вона є основою ідентичності, етичної відповідальності та смислотворення. Такий підхід дозволяє поєднати внутрішній досвід людини з культурним і соціальним контекстом, відкриваючи нові можливості для осмислення людського буття.

Моріс Мерло-Понті переосмислює феномен душі в контексті антропологічних проблем. На відміну від традиційної метафізики, де душа розглядалася як окрема духовна субстанція, Мерло-Понті пропонує радикально інший підхід, у центрі якого перебуває тілесність як основа людського досвіду. У цьому контексті поняття душі не зникає повністю, але зазнає глибокої трансформації. Однією з ключових ідей Мерло-Понті є подолання дуалізму душі і тіла, характерного для класичної філософії. Він критикує уявлення про тіло як пасивний об'єкт і душу як активний суб'єкт. Натомість мислитель вводить поняття «живого тіла», яке є не просто фізичною оболонкою, а умовою можливості сприйняття і досвіду. Людина не «має» тіло, вона є тілом, і саме через нього відкриває світ. У цьому контексті проблема душі трансформується у проблему свідомості, що втілена у тілесному існуванні. Свідомість не є внутрішньою сутністю, відокремленою від світу, а завжди спрямована на нього, вкорінена у досвіді сприйняття. Душа, таким чином, мислиться не як незалежна субстанція, а як вимір переживання, що виникає у взаємодії тіла і світу. Особливе значення у філософії Мерло-Понті посідає поняття «інтенціональності», як направленості свідомості назовні, і свідомість завжди є свідомістю чогось. Це означає, що внутрішній світ людини є не замкненим простором, а відкритим горизонтом взаємодії. Душа у такому розумінні – це не внутрішня «річ», а спосіб буття у світі, що реалізується через сприйняття, рух і тілесну залученість. Мерло-Понті підкреслює значення дораціонального досвіду, оскільки до того, як людина починає мислити і рефлексувати, вона вже перебуває у світі через своє тіло. Це первинне залучення є основою всіх подальших форм пізнання. Душа, отже, не є джерелом цього досвіду у традиційному сенсі, а радше виявляється у ньому як цілісність переживання. Важливою є ідея взаємопроникнення суб'єкта і світу, де Мерло-Понті відмовляється від чіткого розмежування внутрішнього і зовнішнього, показуючи, що вони взаємопов'язані. Людина не просто спостерігає світ, вона є його частиною. У цьому сенсі душа перестає бути «внутрішньою сутністю» і постає як відкритий процес взаємодії з реальністю. У філософії Мерло-Понті проблема душі набуває нового звучання, вона більше не розглядається як окрема субстанція, а інтегрується у феноменологію тілесності та сприйняття і постає як вимір живого досвіду, що виникає у єдності тіла і світу. Такий підхід дозволяє подолати традиційні дуалізми і глибше осмислити людину як цілісну, втілену істоту.

Висновки. Душа людини в межах несвідомого постає не як статична сутність, а як багаторівнева система. Підсвідомі бажання є не лише джерелом внутрішніх конфліктів, а й потужним ресурсом для творчості та саморозвитку. Розуміння душі у сучасних соціокультурних реаліях неможливе без врахування її «тіньової» сторони, оскільки саме в несвідомому коріняться справжні мотиви людської діяльності та пошуку сенсу буття. Душа забезпечує цілісність особистості, дозволяє людині осмислювати свій життєвий шлях і усвідомлювати себе як унікальну індивідуальність. Саме через душу відкривається можливість не лише пізнання світу, але й глибшого розуміння самого себе.

Література

1. Мерло-Понті М. Феноменологія сприйняття / М. Мерло-Понті ; пер. з фр., післямова та прим. О. Йосипенко, С. Йосипенко. Київ : Український Центр духовної культури, 2001. 552 с.
2. Рікер П. Я-сам як інший / пер. з фр. В. Шовкун. Київ : Дух і Літера, 2002. 458 с.
3. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі / пер. з англ. О. Замойська. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 160 с.
4. Юнґ К. Ґ. Архетипи і колективне несвідоме / пер. з нім. К. Котюк. Львів : Видавництво «Астролябія», 2013. 588 с.
5. Freud S. The Ego and the Id. New York : W. W. Norton, 1960. 67 p.
6. Jung C. G. Aion: Researches into the Phenomenology of the Self. Princeton : Princeton University Press, 1979. 353 p.
7. Jung C. G. Psychology and Religion. New Haven : Yale University Press, 1938. 160 p.

Юрій Мєлков (Київ)

В ПОШУКАХ ЛЮДСЬКОЇ ДУШІ ЗА ДОБИ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: СПРОБА ФІЛОСОФСЬКОЇ РЕФЛЕКСІЇ

Тема душі виявляється для філософської думки, з одного боку, вельми звичною та традиційною, зважаючи на те, скільки мислителів минулого, особливо за доби Античності та Середньовіччя, використовували цей термін у своїх міркуваннях про людину. Але, з іншого боку, душа постає однією з найбільш проблематичних філософських ідей, на противагу й таким поняттям, як совість, духовність, особистість.

Що таке душа? Етимологічно це загальнослов'янське слово походить від того ж самого кореня, що й «дух» або «духовність», тобто сходить до індоєвропейського дієслова «дихати»; грецьке ψυχή чи латинське anima мають практично те ж саме походження. В будь-якому разі, мається на увазі, можна сказати, основна (принаймні, найбільш наочна для буденної свідомості) відмінність живої істоти від неживої, – і таке буденно-міфологічне тлумачення душі виявляється історично первинним. Передуючи перш за все релігійному її тлумаченню, – з останнім, власне, пов'язане й те філософське розуміння даного феномена, яке розроблялося мислителями доби Середньовіччя: Августином,